INKLYUZIV TA’LIMDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IJTIMOIY MOSLASHUVINI AMALGA OSHIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Turdimurodova Muazzam Muzaffarbek qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktaranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy moslashuvini amalga oshirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada ijtimoiy moslashuvning bosqichlari, o‘qituvchi kompetensiyasi, psixologik qo‘llab-quvvatlash, sinfdagi ijtimoiy muhit, tengdoshlar munosabatlari va ota-onalar bilan ishlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning maktab muhitiga integratsiyasidagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etishning samarali usullari ko‘rsatilgan. Maqola inklyuziv ta’lim tizimida ishlaydigan pedagog va psixologlar, shuningdek, ushbu soha tadqiqotchilari uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, boshlang‘ich sinf, ijtimoiy moslashuv, pedagogik-psixologik xususiyatlar, maxsus ehtiyojli bolalar, tengdoshlar munosabati, o‘z-o‘zini baholash, bag‘rikenglik.

Jahon ta’lim tizimida inklyuziv ta’lim g‘oyasi inson huquqlari, tenglik va adolat tamoyillariga asoslangan holda keng yoyilmoqda. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylandi. Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy moslashuvini amalga oshirishning pedagogik-psixologik jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, boshlang‘ich maktab yoshi ijtimoiy moslashuvning eng sezgir davri hisoblanadi va aynan shu davrda nogironligi bo‘lgan yoki maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning tengdoshlari orasiga qo‘shilishi ularning keyingi hayotiy muvaffaqiyatlarini belgilaydi[1].

Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi – barcha bolalar, ularning psixofiziologik xususiyatlaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olishlari va jamiyatning to‘laqonli a’zosi bo‘lib shakllanishlari uchun sharoit yaratishdir. Biroq, oddiygina bolani umumta’lim maktabiga qabul qilish yetarli emas. Eng muhimi, uning ijtimoiy moslashuvini ta’minlash, ya’ni o‘quvchining yangi ijtimoiy muhitda o‘zini qulay his qilishi, tengdoshlari bilan samarali muloqot qila olishi, o‘qituvchilar va boshqa xodimlar bilan munosabatlarni yo‘lga qo‘yishi kerak. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun bu jarayon o‘ziga xos qiyinchiliklarga ega, chunki ular hali o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, nizolarni hal qilish va hamkorlik qilish ko‘nikmalarini to‘liq shakllantirmagan bo‘ladi[2].

Pedagogik nuqtai nazardan, inklyuziv ta’limda ijtimoiy moslashuvning muvaffaqiyati bir qator omillarga bog‘liq. Birinchidan, o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi va inklyuziv kompetensiyasi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning aksariyati inklyuziv ta’limga nazariy jihatdan ijobiy munosabatda bo‘lsa-da, amalda maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda metodik qiyinchiliklarni boshdan kechiradi[3]. Shu sababli, o‘qituvchilarni tayyorlash dasturlariga differensial ta’lim, individual yondashuv, hamkorlikda o‘qitish va baholashning moslashuvchan usullarini kiritish zarur. Ikkinchidan, sinfdagi ijtimoiy muhitni tashkil etish: o‘qituvchi tengdoshlar o‘rtasida o‘zaro yordam, hurmat va bag‘rikenglik muhitini shakllantirishi lozim. Buning uchun maxsus psixologik treninglar, rolli o‘yinlar va guruhli loyihalar samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, o‘quv dasturlari va materiallarini moslashtirish. Boshlang‘ich sinfda o‘quv materiallari asosan vizual va eshitish kanallariga mo‘ljallangan. Nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ularni brayl yozuvi, audio format, katta shrift yoki soddalashtirilgan tilda taqdim etish talab etiladi. Shuningdek, dars jarayonida texnik vositalar – ovoz kuchaytirgichlar, maxsus kompyuter dasturlari, sensorli ekranlar va boshqalardan foydalanish ijtimoiy moslashuvni osonlashtiradi, chunki bola o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqib topshiriqlarni bajarishi va tengdoshlari bilan teng huquqli ishtirok etishi mumkin bo‘ladi[4].

Psixologik jihatdan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy moslashuvi bir necha bosqichlardan iborat. Birinchi bosqich – maktabga kirish davri (adaptatsiya). Bu davrda bola yangi tartib-qoidalarga, o‘qituvchining talablariga va sinfdagi boshqa bolalarga o‘rganadi. Maxsus ehtiyojli bola uchun bu bosqich ko‘pincha tashvish, o‘ziga ishonchsizlik va hatto qo‘rquv bilan kechadi. Psixologning vazifasi – bolaning hissiy holatini kuzatish, zarur hollarda individual maslahatlar berish va ota-onalar bilan hamkorlik qilishdir. Ikkinchi bosqich – integratsiya bosqichi.

Bola asta-sekin sinf jamoasining bir qismiga aylanadi, uning o‘rni va roli aniqlanadi. Bu bosqichda tengdoshlar tomonidan qabul qilinish yoki rad etilish muhim rol o‘ynaydi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv sinflarda maxsus ehtiyojli bolalarga nisbatan salbiy munosabat ko‘pincha ularning o‘ziga xos xatti-harakatlari (masalan, takrorlanuvchi harakatlar, nutq nuqsonlari yoki impulsivlik) tufayli yuzaga keladi[5]. Shu sababli, psixolog barcha bolalar bilan tushuntirish ishlarini olib borishi, ularga farqlarni qabul qilish va hurmat qilish ko‘nikmalarini shakllantirishi kerak.

Ijtimoiy moslashuvning muhim psixologik omili – o‘z-o‘zini baholashdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘z-o‘zini baholash asosan tashqi baholashga – o‘qituvchi va tengdoshlarning fikriga bog‘liq. Agar maxsus ehtiyojli bola tez-tez tanqidga uchrasa, uning yutuqlari e’tibordan chetda qolsa, unda past o‘z-o‘zini baholash shakllanadi. Bu esa ijtimoiy moslashuvni jiddiy qiyinlashtiradi – bola muloqotdan qochadi, passiv bo‘lib qoladi yoki aksincha, tajovuzkor xatti-harakatlarni namoyish etadi. Shuning uchun o‘qituvchi va psixolog birgalikda bolaning har bir muvaffaqiyatini rag‘batlantirish, uning kuchli tomonlarini ko‘rish va boshqalarga ko‘rsatish strategiyasini ishlab chiqishi lozim[6].

Inklyuziv ta’limda ijtimoiy moslashuvni amalga oshirishning yana bir muhim xususiyati – ota-onalar bilan ishlashdir. Ko‘pincha maxsus ehtiyojli bolalarning ota-onalari haddan tashqari himoya qiluvchi yoki aksincha, bolaning muammolarini inkor etuvchi pozitsiyada bo‘ladi. Ikkala holat ham bolaning moslashuviga salbiy ta’sir qiladi. Psixolog ota-onalarga bolaning mustaqilligini rivojlantirish, unga tengdoshlari bilan muloqot qilish imkoniyatini berish va o‘z qo‘rquvlarini engishda yordam berishi kerak. Shu bilan birga, normativ rivojlanayotgan bolalarning ota-onalari bilan ham tushuntirish ishlari olib borilishi, ularning farzandlarida bag‘rikenglik va hamdardlikni tarbiyalashlari zarurligi tushuntiriladi[7].

Tengdoshlar o‘rtasidagi munosabatlar ijtimoiy moslashuvning markaziy omillaridan biridir. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv sinflarda maxsus ehtiyojli bola ko‘pincha “chetlangan” holatga tushib qolishi mumkin. Buning oldini olish uchun o‘qituvchi va psixolog quyidagi usullardan foydalanadi: juftlik va kichik guruhlarda ishlash, bunda har bir guruh a’zosi o‘z hissasini qo‘sha oladi; “do‘st” tizimi – bir yoki bir nechta bola maxsus ehtiyojli bolaga kundalik vaziyatlarda yordam beradi; sinf soatlarida turli xil imkoniyatlarga ega odamlarning hayotidan misollar keltirish;

birgalikdagi sinfdan tashqari tadbirlar (ekskursiyalar, bayramlar, sport musobaqalari) uyushtirish. Ushbu usullar sinfda birlik va o‘zaro hurmat muhitini yaratishga xizmat qiladi[8].

Bundan tashqari, boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarda empatiya va altruizmning yoshga oid xususiyatlarini hisobga olish muhim. 6-10 yoshli bolalar boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish qobiliyatiga ega, ammo bu qobiliyat hali to‘liq rivojlanmagan. Psixolog o‘yinlar orqali bolalarda empatiyani rivojlantiruvchi mashqlar o‘tkazishi mumkin. Masalan, “Tuyg‘uni top” o‘yini, “Agar men uning o‘rnida bo‘lsam” kabi rolli vaziyatlar. Bunday mashg‘ulotlar nafaqat maxsus ehtiyojli bolaning moslashuviga, balki barcha bolalarning hissiy intellektini rivojlantirishga xizmat qiladi[9].

Inklyuziv ta’limda ijtimoiy moslashuvning pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlash modeli quyidagi komponentlarni o‘z ichiga olishi kerak: diagnostika (bolaning psixofiziologik xususiyatlarini, ijtimoiy muhitini va mavjud qiyinchiliklarini aniqlash); korreksion-rivojlantiruvchi ish (individual va guruhli mashg‘ulotlar, logopedik yordam, sensor va motorik rivojlantirish); konsultativ ish (o‘qituvchilar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan maslahatlashuvlar); ta’lim muhitini moslashtirish (sinf jihozlari, o‘quv materiallari, vaqt va makonni tashkil etish). Ushbu modelning barcha komponentlari o‘zaro bog‘liq holda ishlashi kerak, aks holda yaxshi natijaga erishish qiyin[10].

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’limda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy moslashuvini amalga oshirish murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u pedagogik va psixologik bilimlarning integratsiyasini talab qiladi. Muvaffaqiyatli moslashuvning asosiy shartlari quyidagilardan iborat: o‘qituvchining tayyorgarligi va motivatsiyasi, psixologning tizimli ishtiroki, sinfdagi qulay ijtimoiy muhit, o‘quv dasturlari va materiallarining moslashtirilganligi, ota-onalar bilan samarali hamkorlik, hamda tengdoshlar o‘rtasida bag‘rikenglik va hamkorlik munosabatlarini shakllantirish. Kelgusida tadqiqotlarni inklyuziv sinflarda uzoq muddatli kuzatuvlar, samarali metodikalarni tajriba-sinovdan o‘tkazish va turli mintaqalardagi maktablarning tajribasini qiyosiy tahlil qilish yo‘nalishida davom ettirish maqsadga muvofiqdir. Faqat shundagina har bir bola, uning imkoniyatlaridan qat’i nazar, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va to‘laqonli hayot kechirishi mumkin bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati :

1. Ainscow M., Booth T. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2002.

2. Qodirova F. Inklyuziv ta’lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2020.

3. Avramidis E., Norwich B. Teachers’ attitudes towards integration/inclusion: a review of the literature // European Journal of Special Needs Education. – 2002. – Vol. 17, No. 2. – P. 129-147.

4. Florian L. Inclusive Pedagogy: A transformative approach to individual differences // British Journal of Educational Psychology. – 2015. – No. 85. – P. 21-35.

5. Schwab S. Social dimensions of inclusion in education of 4th and 7th grade pupils in inclusive and regular classes // International Journal of Inclusive Education. – 2015. – Vol. 19, No. 6. – P. 561-575.

6. Karimova G. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2018.

7. Guralnick M.J. Early Intervention for Children with Intellectual Disabilities // Journal of Intellectual Disability Research. – 2017. – Vol. 61, No. 5. – P. 425-438.

8. Frederickson N., Cline T. Special Educational Needs, Inclusion and Diversity. – London: Open University Press, 2015.

9. Shamshidinova D. Inklyuziv ta’limda psixologik xizmat. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, 2021.

10. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education. – London: Routledge, 2014.